Vol 4 Issue 1 Feb 2014

Impact Factor : 2.1506(UIF)

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

IMPACT FACTOR : 2.1506(UIF)

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Catalina Neculai
University of Coventry, UK

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest,Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net

Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850
Impact Factor : 2.1506(UIF)
Volume-4 | Issue-1 | Feb-2014
Available online at www.isrj.net

सवित्रीबाई फुले यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य

चंदन शिंगटे

टिळक शिक्षण महाविद्यालय , पुणे .

सारांश :-सदर अभ्यास हा सावित्रीबाई फुले यांचे शैक्षणिक विचार व शैक्षणिक कार्य याच्याशी संबंधित आहे. त्यांचे विचार व कार्य इतरांनी लिहिलेली पुस्तके, लेख अशा प्राथमिक दुय्यम स्रोतांचा उपयोग केला आहे. यातून मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण करून त्यांचे विचार व कार्य याचा अभ्यास केला. त्यात असे आढळले की त्यांनी शिक्षणप्रसाराचे कार्य केलेले आहे.

प्रस्तावना :

महात्मा जोतीराव फुले यांनी विद्येशिवाय कसल्याही प्रकारची प्रगती शक्य नाही हे ओळखून तळागाळातील लोक व स्त्री समाजाच्या शिक्षणाने आपल्या कार्याची सुरूवात केली. त्यातही अग्रक्रम हा स्त्रीशिक्षणाला दिला. या सर्व कार्यात महात्मा फुले यांना अजोड अशी साथ होती ती सावित्रीबाई फुले यांची महात्मा फुले यांनी त्यांना शिकवले. त्या प्रशिक्षित शिक्षिका झाल्या. दोघांनी मिळून काढलेल्या शाळेत सावित्रीबाईंनी अध्यापन केले. त्या एक प्रतिभाशाली कवयित्री.निःस्वार्थी समाजसेविका आणि महात्मा फुले यांच्या मृत्यूनंतर सत्यशोधक समाजाचे खंबीरपणे नेतृत्व करणाऱ्या महान नेत्या होत्या. सावित्रीबाई याही जोतीरावांप्रमाणेच जिद्दीच्या, करारी आणि द्रष्ट्या होत्या. उभयतांनी सत्य, समता आणि मानवता यासाठी आयुष्यभर लढा दिला. स्त्री ही पुरूषाइतकीच कर्तबगारी करू शकते हे सावित्रीबाईंनी आपल्या कृतीने सिध्द केले. म्हणूनच सावित्रीबाई फुले या स्त्री.पुरूष समानता प्रतिपादन करणाऱ्या पहिल्या भारतीय महिला होत. सावित्रीबाई फुले यांनी केलेले शिक्षण कार्य , या क्षेत्रातील प्रदीर्घ सेवा, बरीच वर्षे केलेले अध्यापन, मुख्याध्यापिका म्हणून केलेले कार्य, यातून आपल्या अनुभवातून त्यांनी याबाबत आपले विचार मांडले होते. महात्मा फुले यांच्या विचारांना प्रत्यक्षरूप देण्याचे, कृतीत उतरविण्याचे कार्य त्यांनी केले. त्यामुळे त्यांनी जे प्रत्यक्षात अनुभवले, ते शब्दशब्द केले आहे.

संशोधनाचे महत्व व गरज

संशोधनाची गरज

महाराष्ट्रातील सामाजिक परिवर्तनाचे बीजारोपण महात्मा फुले व सावित्रीबाई फुले यांच्या शैक्षणिक विचार व कार्यात दिसून येते. त्यामुळे सावित्रीबाई फुले यांच्या शैक्षणिक विचारांची मांडणी करणे, त्यांचे कार्य समजून घेणे गरजेचे आहे. सावित्रीबाई फुले या जोतीराव फुले यांच्या सुविदय पत्नी, त्यांनी पहिली शिक्षिका व पहिली मुख्याध्यापिका म्हणून काम केले.सनातन्यानी त्यांचा छल केला एवढीच त्यांच्याबद्दलची माहिती सामान्यलोकांना माहित आहे. त्यांनीही शिक्षणाबद्दल विचार मांडले आहेत. त्यांनीही इतर कार्य केले आहे याची माहिती सोमान्यांना व्हावी म्हणून हा अभ्यास गरजेचा आहे.

संशोधनाचे महत्व

1) सावित्रीबाई फुले यांच्या मानवतावादी कार्याची माहिती या अभ्यासामुळे स्त्रिया व भावी पिढीला होईल.
2) सावित्रीबाई फुले या शिक्षणतज्ञ होत्या हे समजण्यास उपयुक्त ठरेल.
3) सेवेत असताना निरपेक्ष भावनेने व त्यागाने विरोधकांची पर्वा न करता आपले अध्यापनाचे कार्य सेवावृत्ती भावनेने करण्याची स्फूर्ती सावित्रीबाई फुले यांच्यापासून शिक्षकांना मिळेल.

कार्यात्मक व्याख्या

शैक्षणिक विचार

सवित्रीबाई फुले यांनी केलेल्या शैक्षणिक कार्यातून व त्यांच्या साहित्यातून वेळोवेळी व्यक्त झालेले शिक्षणविषयक विचार कार्य
सावित्रीबाई फुले यांनी सन 1848 ते 1897 या कालखंडात महात्मा जोतीराव फुले यांच्या साहाय्याने सुरू केलेल्या शाळा शैक्षणिक संस्था याद्वारे केलेले शिक्षणविषयक कार्य.

उद्‌दिष्टे–

1) सावित्रीबाई फुले यांच्या शिक्षण विषयक विचारांचा अभ्यास करणे.
2) सावित्रीबाई फुले यांनी केलेल्या कार्याचा अभ्यास करणे.

गृहीतके

1) शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे साधन आहे.
2) सावित्रीबाई फुले यांनी समाज परिवर्तनासाठी शिक्षण साधन मानले, म्हणून सर्वांसाठी शिक्षण महत्वाचे घटक आहे.

व्याप्ती, मर्यादा व परिमर्यादा

व्याप्ती. सावित्रीबाई फुले यांनी आपल्या साहित्यातून धर्म, शिक्षण, विविधरूढी, परंपरा, शेती इ. विषयक विचार मांडलेले आहेत, तसेच त्यांनी शैक्षणिक, सामाजिक कार्य केलेले आहे. यातील त्यांचे शिक्षणविषयक विचार व शिक्षणविषयक कार्य याच्याशी संबंधित आहे.

मर्यादा

प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष स्रोतातून मिळालेल्या माहितीच्या आधारावर अवलंबून आहेत.

परिमर्यादा

1) सावित्रीबाई फुले यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य यापुरते मर्यादित आहे.
2) प्रस्तुत संशोधन हे उपलब्ध प्राथमिक व दुय्यम स्रोत यातून मिळालेल्या माहितीपुरते मर्यादित आहे.

सवित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातून कोणते विचार शिक्षण विषयक विचार आहेत हे पाहण्यासाठी वाङ:मय विश्लेषण पध्दतीचा वापर केला आहे. त्यांनी केलेले कार्याचा अभ्यास करण्यासाठी ऐतिहासिक पध्दती वापरली आहे.

माहिती संकलन– माहिती संकलन हे पुढील स्रोताद्वारे केले आहे
प्राथमिक स्रोत– सावित्रीबाई फुले काव्यसंग्रह, पत्रे, भाषणे
दुय्यम स्रोत – त्यांचे विचार व कार्य याचा इतरांनी घेतलेला आढावा, त्यावर लिहिलेले लेख, चरित्र विषयक ग्रंथ इ.

माहिती विश्लेषण

उदा. शिक्षणाने पशुत्व हटते व मनुष्यत्व प्राप्त होते हा विचार 'शुद्रांचे परावलंबन,' शुद्रांचे दुखणे, तयास मानव म्हणावे का? या कवितांमधून व 'उद्‌योग'या विषयावरील भाषणातून प्रतीत होतो.

निष्कर्ष

सावित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातून शिक्षण विषयक विचार प्रतीत होतात ते पुढीलप्रमाणे

1) ज्या समाजातून व ज्या परिस्थितीतून मुली अगर मूले येतात. त्यांचा बरा.वाईट परिणाम संबंधित मुला.मुलींच्या शिक्षणावर होत असतो.
2) ज्यामुळे खऱ्या मनुष्यत्वाची प्राप्ती होते, परावलंबन व आळस झटकून व्यक्तींच्या ठिकाणी सामर्थ्य व शहाणपण येते ते शिक्षण होय.
3) विद्‌या असल्याने सत्यासत्य ओळखता येते व व्यक्ती सदाचरणी बनून अधिक सुखी होतो.
4) ज्ञानामुळे उपजीविकेचा मार्ग उपलब्ध होतो. तसेच व्यक्तीतील नीचता दुर पळून उच्चतेचा अंगिकार होतो.

5) शिक्षणाने सत्यासत्य ओळखता येते व व्यक्ती सदाचरणी बनून अधिकसुखी होते.
6) सावित्रीबाई फुले यांनी केलेले कार्य, अध्यापन कार्याच्या अनूभवातून विचार मांडले आहेत ते त्यावेळच्या स्त्रिया व बहुजन समाज यांच्या परिस्थितीस अनुसरून मांडले आहेत.
7) सावित्रीबाई फुले यांनी महात्मा जोतीराव फुले यांच्या साहाय्याने पुढील शैक्षणिक कार्य केले

1.स्त्रिया व बहुजन समाजाच्या सर्वागींण विकास व्हावा या हेतूने त्यांनी शैक्षणिक संस्थांनी स्थापना केली व त्याद्वारे पुणे व परिसरात 18 शाळा सुरू केल्याचं अध्यापनाचे कार्य केले.
2.दूरच्या मुलांच्या शिक्षणासाठी स्वतःच्या घरात वसतीगृह सुरु केले.
3.प्रौढ शिक्षण वर्ग सुरू केले.
4.नेटीव्ह लायब्ररी सुरु केली.
5.मुलांनी वेळेत शाळेत यावे यासाठी शिपाई नेमला.
6.शाळांबाहेर व्यक्तिगत आदर्श, भाषण दृसंभाषण, चळवळी,जलसे या माध्यमातून अनौपचारिक सामाजिक शिक्षण दिले.

शैक्षणिक योगदान

1) सावित्रीबाई फुले यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य समजण्यास उपयुक्त ठरेल.
2) सावित्रीबाई फुले यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य याला अनुसरून शिक्षण क्षेत्रात सुधारणा करण्यास प्रस्तुत संशोधन दिशादर्शक ठरेल.

संदर्भसुची

1, Best J. W. and kahn J.V. [2006] Research ineducation,[10th edi], New Delhi, prentice Hald of Indian.
2, Gupta N. L.[2002],Mahatma Jotiba phule, New Delhi, Anmol Publications.
3, Litchmam, Marilyn [2006], Qualitative Research in Education, New Delhi, Sage Publication India
4, Saravanavel P [1998], Research Methodology, Kitab Mahal
5) किर धनंजय (1968), महात्मा जोतीराव फुले, मुंबई, पॉप्युलर प्रकाशन
6) कुलकर्णी अ. रा., (2008), महात्मा जोतीराव फुले – सामाजिक आणि शैक्षणिक कार्य, औरंगाबाद, स्वरूप प्रकाशन.
7) खुर्द के. डी.,(2001), सावित्रीबाईंचा संघर्ष, कोल्हापूर , श्रमिकप्रतिष्ठान.
8) जोशी लक्ष्मणशास्त्री, (2003), जोतिचरित्र, नवी दिल्ली, नॅशनल बुक ट्रस्ट.
9) झोडगे फुलवंताबाई, (1997), साध्वी सावित्रीबाईफुले, नागपूर, कुमूदिनी यावलकर.
10) पवार ना. ग., (2004), सावित्रीबाई फुले.अष्टपैलू व्यक्तिमत्व, पुणे, पद्मगंधा प्रकाशन
11) पाटील पंढरीनाथ (1990), महात्मा जोतिबा फुले यांचे चरित्र, पुणे,राजेश प्रकाशन
12) माळी मा. गो. (1980), क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले गारगोटी, आशा प्रकाशन.
13) माळी मा. गो. (संपा) (1998), सावित्रीबाई फुले, समग्र वाङमय,मुंबई, महाराष्ट्र, राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ.
14)मुळेराशं, उमाठे वि. तु. (1987), शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, नागपूर, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ.
15) नरके हरी, (संपा) (1993), आम्ही पाहिलेले फुले, मुबई, महात्मा फुले चरित्र साधने प्रकाशन समिती.
16) जीवन शिक्षण, महात्मा जोतिबा फुले विशेषांक, ऑगस्ट – सप्टेंबर 1990, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे.
17) लोकराज्य, महात्मा फुले स्मृती शताब्दी विशेषांक, 16.28 फेब्रुवारी,1991.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net